

۲۰۰۱ TRIBUN 6, Q1

KOD: TR638

تريبون ۶۲۰۰۱

سۆز دونياميز و فولكلور

پروفيسور كامل ولي ييف

م.ع. فرزانه گۆركملى اديب و آراشديريچى، پروفيسور كامل ولي يفين يازى اسلوبونا حئيرانام، يازيسى اليمه چاتاندا سۆنمز سئوينجله هر شىئى بير طرفه بوراخارام، اليمه كئچهنى اوخوماغا باشلارام. لاكين، يازىنى اوخويوب قوتارا بيلمهرم، ياريدا قويارام، اودقونارام، داها دوغروسو، دويدوغوم دادى داملا- داملا اودماق ايستهرم. هر كلمه نى، هر جمله نى، هر سطرى اوخويونجا قايدىب بير داها يئنى دن اوخوماق ايستهرم. سۆزلرده اولان ملاحظت، اينجه ليك، شعريت جانىما ايشلر، دوغولاريمى اوخشار... بو قدر اشتياقلا بئله، اونون يازدىقلاريندان چوخ آز اوخوموشام. شايد وور - توت ايكى كىتاب و ايكى اوچ مقاله. وقت اولوب اوندان يازىلارنى ديله ميشم، سۆز اولوب، هاراي اولماييب...

بو سفرىمده سوئده، مالمونون شهر كىتابخاناسىندا يوخ، شهر كىتابخاناسىنين مهاجرلر اوتوران بير كومونونداكى شعبه سىنده، چوخلو توركو، كوردو، فارسى كىتابلار سىراسىندا بير بولوم ده آذرى توركجه سىنده كىتاب اوغرادىم. سئوينجله بيرىنى گۆتوروب بيرىنى قويدوم، گۆزلريمه اينانمايدىم، پروفيسور كامل ولي يفين فولكلوروموزا عايد بير اثرى. كىتابى بير نچه آيرى كىتابلا گۆتوردوم. ائوه سارى يوللاناندا، اوتوبوسدا گۆزدن گنجيرمگه باشلادىم. كىتابىن يازى اسلوبو يئنه منى توتدو. كاملىن سۆز قارتالى منى قانادلارينا آلدى، بوتون مالمونو گزديردى. بير ساعات، ايكى ساعات، اوچ ساعات... ائوه چاتاندا بيتگىن اولدوغوم حالدا، يازماق ايسته ييردىم. لاكلن نه يازاجىمى، نه دن

يازاغاغىمى بىلمىردىم. آلدىغىم نىفس، اۋز نىفسىمدىر يوخسا كامىلى يىقىن، قوراشدىردىغىم سۆزلر اونون سۆزودور يا منىم. بىلمىرم. تىكجە بونو بىلىرم: بو سۆزلر ايكى يانلىق اوركدن قالخان بىر آلوون قىغىلجىملارى دىر... كىم بىلىر، بلكە همىن اسلوب بىزىم گىلجىك نىر اسلوبوموزا بىراۋرنىك اولاجاق.

دونىادا سۆزو كىم ياراتدى، سۆزو سۆزە كىم قوشىدو، سۆزو انسان دويغوسو، انسان قاىغىسى، انسان معنوى دونياسى ايله كىم آلىشىدىردى؟ كىم سۆزو ايلك دفعە سئىچدى، بىچدى، قوشىدو؟ كىم اونوقانادلاندىردى و انسان ذكاسى نىن ان اوجا زىروەسىنە چاتىدىردى؟ بو سورغولارنى يالنىز بىر تىكجاوابى وار: خلق، اينانان خلق، يارادان خلق، ياشادان خلق، صفانى، وفانى دويان خلق، سئون وسئويىلن خلق، ياشايش سىناقلارىنى وارلىغىن دالغالى دنىزىندە اۋزونە يىلكىن سئىچن خلق...

اوستونە هر آد قويورسان قوى، اندامىنا هر دون بىچىرسىن بىچ، آدىنا فولكلور، خلق بىلىكلرى، ائلى يارادىجىلىغى، آتالار سۆزلرى، دئىملىر، دويوملار، اينانىشلار، قوشمالار، تىكرلمەلر، آتماجالار، بىلمەجەلر، گوزەللمەلر، قوچاقلامالار، دئىشمەلر، داشلامالار و اونلارلا بو كىمى لرى آنجاق سۆزدە ياراندى و سۆزدە ياشاندى، سۆزدە ابدى لىشىدى.

سۆزون سحرى، سۆزون بركتى يارانان فولكلور، يارانىب يارانان گوندىن سۆزە ياناشدى، سۆزو اۋزونە هاماش، اۋزونە سىرداش سئىچدى. بئىلكە دىلىن اۋزو، سۆزون اۋزو هر شىئىدىن اۋنجه فولكلور و ائلى يارادىجىلىغى اولدو. سۆزون ياراتدىغى و ياشاتدىغى بدىعى بويالار، سۆز اينجه لىكلرى و آنلام دويغونلوقلارى فولكلورو بىزدەدى. خلق ان درىن نىسكىللىرىنى، اورە يە سىغماز سئوئىنج و كدرلرىنى، يئىلىمز سىناق و اينانجىلارنى سۆزدە اكدى، سۆزدە بىسلەدى...

«آشاغىداكى گتىرىلن نمونەلرە بىر اۋترى باخىش بئىلە، بىزى اورادا ايشە آپارىلان سىس و سۆزاويوشمالارى نىن ان اينجه و دىنلە يندە موسيقى تاثيرى بوراخان هارمونىسى ايله اۋز بە اۋز ائدىر: «آچىق آغىز آج قالماز»، «الدىن قالان اللى ايل قالار»، «بىز اومود اولدوق دازا، داز اۋزون قويدو نازا»، «دردوار گلر گئىچر، دردوار دلر گئىچر»... «سن اوخويانى، من توخوموشام»، «سويون لام آخانى، آدامىن يئره باخانى»، «آچارام صاندىغى، توكرم پامبىغى»،

«وئر الينده كى ساپى، دور دولان قاپى - قاپى»، «هرنه توكسن آشووا، او چيخار قاشيغووا»،
«هر نه وئرسن يئنه، او قالاجاق سئينه»، «يارا ساغالار، يئرى قالار»، «آز وئرئنده كوسور،
چوخ وئرئنده قوسور»، «قوردان قورخان قويون ساخلاماز»، «قيز آلان، آلانجان، قيز وئرئ
اؤلنه جن»، «گويولسوز ناماز گويلره چيخماز»...

نمونه كيمي گوستريلن بو ثابت سؤز بيرلشمه لرئنده (آتالار سؤزلرى - ضرب المثللرده)
سجعدن، داخلى قافيه دن، آلليتراسيوندان (صامت سسلرين سؤزلرين ياناشماسيندا اولان
اوخشارليغي و اويوشماسيندان) باش آچمايان خلق، اؤز ياراديجيلىق ذكاسيله هم سجعين،
هم داخلى قافيه نين وهمده آلليتراسيونون ان آهنگدار اسلوبونو بورادا ايشه آپارميشدير.
سؤزلرى بو ساياق اؤلچوب بيچيب قافيه لنديرمك، بير چوخ حاللاردا ثابت سؤز
بيرلشمه لرئنى شعر اسلوبوندا قاليبلانميش مصراع و بيتلرده بيرلشديرير. بونون بديعى
اينجه ليگى اوراسينداديركى، قايдали، قافيه لى شعر قاليبلارينا ساليئميش بو بيرلشمه لرده اساساً
آذرى توركجه سى نين طبيعى شعر اؤلچوسو اولان وبوتون خلق ياراديجيلىغيندا ايشله ديلن
هجا وزنى ايشله ديئميشدير. هجا وزنى (اسلوبو) داشييان بوسؤز بيرلشمه لرئنده ايكي
هجالى قيسسا شعر دن توتמוש تا اون بئش و داها چوخ هجالى اوزون شعر لرله تانيش
اولماق اولور...

بابالاريميز ياراديليشين انگينليگينه حئيران اولدوقلارى، يانديرديقلارى اودون
مقدس ليگينه قاپانديقلارى كيمي، سؤزون سحرينه، اونون حيات يولونون دولانباچ يوللارينا
ايشيق ساچديغينا و بو ايشيقدان ائل اوزانلارى و ائل عاشيقلارى نين دوغوشونه اينانير. خلق،
سؤزو داها جانلانديرماق و قانادلانديرماق اوچون سؤزو سازا جالاميش و سازى سؤزله
دينلنديرميشدير. مينلر، اون مينلر دوغوشو، قايغى، دوشونجه، اينانچ ائلدن - ائله، سويدان سويا،
نسيلدن - نسيله، زماندان - زمانا گئچميش و خلقين عؤمور كتابيندا ابدى ايز سالميشدير.
انسان اوغلونون دونيا يا آياق باسماسيندا ايلك سؤزو لايلا و سون سؤزو آغى دئميشدير:

۱- لايلاي بئشيگيم لايلاي، ائويم - ائشيگيم لايلاي، سن يات شيرين يوخودا، چكيم كئشيگين لايلاي.

۲- قوربانون قوزى اولسون، قوزونون يوزو اولسون، قوزودان قوربان اولماز، قوى آنان اؤزو اولسون.

۱- بو داغلار، اولو داغلار، چشمه‌لی سولو داغلار، بوردا بیر ایگیت اولموش، گوی کیشنر بولود آغلار.

۲- عزیزیم، بادا گئتدی، یئل ووردو بادا گئتدی، دشمن بیر ایش ایشله‌دی، گنج عؤمروم بادا گئتدی.

دونیانین سئوگیسینی، اونون هم سئوینج هم ده حسرتینی، نیسکیلینی بایاتی هارایلا‌دی:

XXX

۱- گویلر بولودلو قالدی،

قوشلار اومودلی قالدی،

آچاری یار بوینوندا،

گؤنلوم کیلیدلی قالدی.

XXX

۲- آتیمیزی قوشالیم،

داغی - داشی آشالیم،

سن یاغیش اول، من بولود،

یاغارکن قووشالیم.

دونیانین گلیش - گئدیشینی، اونون دولانباچ یوللاریندا انسان اوغلونون اؤنونه چیخانلاری، باشیندان آشانلاری افسانه‌لرده، ناغیللاردا و داستانلاردا جانلاندرمیشدیر. افسانه‌لر، ناغیللار سؤزون قانادیندا گویلره اوجالمیش، سؤزده و سازدا دینلنن و دویولان هر قوشما، هر نغمه بیر یانی قارداغ و بیر یانی قاراباغ، بیر یانی موغان و بیر یانی نخجوان، بیر یانی شیروان، بیر یانی تبریز، بیر یانی کرکوک، بیر یانی خراسان آدلانان دیاردا ائلدن - ائله، یورددان یوردا، یایلاقدان قیشلاغا کؤچه کؤچه قانا، سومویه، ایلییه ایشله‌میشدیر.

خلق اؤزونون وارلیق کتابینی چوخ ارکنلردن، یازینین - پوزونون هله آریا چیخمادیغی گؤندن یاراتماغا باشلامیش، اؤز طالعینی یاراتدیغی - یاشاتدیغی قهرمانلارین سیماسیندادوغرولتماغا چالیشمیشدیر. اونون ال چاتماز آرزو و ایستکلری بئله سؤز دونونا بوروبورونموش و زماندان آسیلی قالمیشدیر. بو ال چاتماز آرزو و ایستکلرین سازی و سؤزوملی داستانلاردا، اوستادنامه‌لرده، گؤزللمه‌لرده،

قوچاقلامالاردا، دئیشمه لرده سسلنمیشدیر. فیرتانالار قوپموش، ساواش - باریش اولموش، آی توتولموش، گون توتولموش لاکن بیزیم داستانلارین گلزارینده هئچ نه سولمامیشدیر. یاغیلار، چاغیریلما میش گلنلر هر شیئی ازمیش، داغیتیش، سیندیرمیش، سئودیکینی داشیب آپارمیشدیر. اونلارین یالیز بیرجه شئیه گوجلری چاتمامیشدیر. اونلار خلقین باشینداکی، اوره گینده کی، قانینداکی دیلی محو ائده بیلمه میشلر. اونلار آنلاسادا، آنلاماسادا نه قدرکی سؤز وار، دیل وار، ملی داستانلار وار نسیل ایله نسیلین باغلیلیغی وار، ائل وار، اوبا وار، وطن وار، وطن داشلیق وار...

بیزیم ائلین، بیزیم دیلین، بیزیم سؤزون بیر آنا کتابی وار «دده قورقود کتابی» دده قورقود بویلا ریندان، قوپوزوندان، ادراکیندان سوزولوب گلن هر سؤز، تاریخین بیر یارپاغی، ملی وارلیغین جانلی بیر سوراچیسیدیر...

دده قورقود ائلجه بیلن اولسادا، غیبدن دورلو خبرلر سؤیله سه ده، ائلین چیخیلمازلیقلارینا یول آچسادا، او هامیدان اؤنجه سؤز و ساز اوستادی اولموشدور. دده قورقودون گلیملی - گئدیملی دنیا، سون اوجو اولمولو اولسادا بو سونسوزلوق بیزی سؤز دونیامیزا، سؤز میراثیمیزا گتیریب چیخارمیشدیر. دیلین شعریتی، اسلوبیتی شعرین اؤزوندن چوخ ایلکین دیر. بابالاریمیزین سؤزون سحرینه اینامی، شعر، یعنی خصوصی سیرالی - دوزگولو سؤز بیچیملرینی یاراتمیشدیر. بو سؤزلرین گؤزلیگی اونلارین سس هارمونوسوندا، ایستی قانلیلیغیندا، ساده لیگینده مدرکلیگینده، دوغمالیغیندادیر.

گلیشی گؤزل ده اولسا بورادا عاشیق امراهین معروف «دئدیم، دئدی» گؤز للمه سینی گؤز اؤنونه گتیرک:

سحر - سحر بیر دلبره اوغرادیم

دئدیم: شهلا ندی؟ دئدی: گؤز ومدور.

دئدیم: شکر ندی؟ دئدی: سؤز ومدور.

دئدیم: ألما ندى؟ دئدى: اوزومدور.
دئدیم: اينجه ندى؟ دئدى: ديشيمدير.
دئدیم: كامان ندى؟ دئدى: قاشيمدى.
دئدیم: اون دورد ندى؟ دئدى ياشيمدى.
دئدیم: نارنج ندى؟ دئدى: دوشومدور.
دئدیم: شربت ندى؟ دئدى: ديليمدى.
دئدیم: قارا ندى؟ دئدى: تئليمدى.
دئدیم: قولاج ندى؟ دئدى: قولومدى.
دئدیم: اوزاق نهدى؟ دئدى: يولومدى.
دئدیم: امراه كيمدى؟ دئدى: قولومدى.
دئدیم: ساتارسانمى؟ سؤيلهدى: يوخ! يوخ!

(قوشمانى حافظه دن يازميشام. اوندا اولان اغير- اسكيك ليگى منه باغيشلارسينيز.
م.ع، فرزانه)

بو دويغودان هورولموش ايپك ساپا دوزولن سؤزلرين گؤزليگى اوچون اولچو
تايماق اولارمى؟ بو ساده و دوغما سؤزلرده، بنزتمه لرده چاغلان اينجه ليگى ائله
بئله ياراتماق اولارمى. گونلرين بيرينده بير قريحه لى ائل اوغلونون اوره گيندن
قوپوب ديلينه سوزولن بيرسؤز، زمانلار اتلاييب، معجزه سانيلديغيني
گؤسترديكن سونرا ائلين سؤزو، خلقين معنوى ثروتى اولموشدور. سؤزو سؤزه
جالان سؤز اوستادلارى، سؤزو ابديلشديرميش، ديلين خورجونوندا اولان
اينجه لرى اوزه چيخارميش، بيزى بيزه تانيتميشلار.

هر خلق اوز دىلى ايله تانينير، اوز ديلينده دونيا يارادان خالق اولمزدير. بير گون
ياراديلشدا جانلى ياراندى، انسان ياراندى، گونلرين بير گونونده انسان قونوشماغا
باشلادى، قيشقيريقلار، باغيرمالار، چيغيرمالار آستا آستا اريمه يه اوز قويدو.

انسائىن دوداقلارىندان ياواش - ياواش گۈي گۈي چىنە اوخشار سۇزلىر قانادلاىىب
اوپماغا باشلاىدى. سۇز انسائىن بىر آغىرلىق، بىر اوجالىق كىردى.

دونىائىن اىستى - سويوغونو گۈرموش، انىنى - بويونو اۋلچموش، ائىل آغ ساققالى
سۇز سۇيىلەدى، سۇز دىلدىن دىلە، ائىلدىن - ائىلە گىچىب آتالار سۇزو اولدو. ائىل آغ
بىرچەيى سۇز سۇيىلەدى، سۇز قىرخىلدى، داراقتا داراندى، جەرەدە ايرىلدى،
بويىقتا بوياندى، اىلمە اىلمە قالى بوتاسى اولدى، بئشىك باشىندا بىر لايلايا
چئورىلدى...

ائىل اوبادا سۇز ايشلە، زحمتلە، دۇيوشلە، بارىشلا هاماش دوردو. كىشىلر دار گوندى
- دارا يىقتا سۇز وئردىلر، سۇز آشىردىلار، سۇز سئچدىلر. اىگىتلىرىمىز،
كوراوغلولارىمىز، قاچاق نى لىرىمىز اللرىندە سلاح اولدو، دىللىرىندە سۇز،
قوللارىندا بدوى آتىن، قىر آتىن، بوز آتىن يويەنى اولدو، دوداقلارىندا سۇز. اللىدە
خىش اولدو، درگىز اولدو دىلدە سۇز. قوپوز اولان ساز دىنلەين يئردە سۇز
بوياندى، يئردىن نغمەلر ماھنىلار گۈيلەر اوجالدى ھەر طرفە يايىلدى. سۇز اۋزو
فولكلور اولدو...

بىر بىرىنە قوشولوب قاينامىش سۇزلىرى يىغىن - يىغىن «قايتاغى»، «وارساغى»،
«تركمە»، «يالىلى» اوينامغا باشلاىدى. ھەر اويون ھاواسى بىر دوزگو اولدو، بىر بوى
اولدو. دىلدىن دىلە، ائىلدىن ائىلە يايىلدى. ددەم قورقود بىر گۈن باخدى گۈردو بو
سۇزلىرىن آغزىنى بىر يئره يىغماسا، اونلارىن آخار باخارىنى تاپماسا، سۇز دونياسى
بىر بىرىنە قارىشاجاق. قورقود ددە سۇزلىرى بىچىم - بىچىم سىرالادى، اونلارىن ھەر
بىرىنىن كۈكونو اىلىگىنى گۈستردى. اوسۇزلىرى اىكى يئره آيىردى: خام آداملارىن
دئدىگى خام سۇزلىر، يئتىگىن آداملارىن سۇزلىرى، يئتىگىن سۇزلىر. خام سۇز
سۇيىلەين سۇزو بوشا گئدر، بئلىچىلرىن سۇزو سانىلماز، انىلماز. ائىلدە، اوبادا
سۇزو سانىلان، انىلان آداملار سۇزون يئىھسى دىر.

خلق ددهم قورقودو آندی، قاندى، ساندى، لاکن يئرى گلینجه اونونلا باش باشا قويدو، خلق «ايگنه يه تيکن دئمه دى او دده قورقود، تیکه نه سؤکن دئمه دى او دده قورقود، گلینه آيران دئمه دى او دده قورقود. آيرانا دويران دئمه دى او دده قورقود». دئمکه او ددهم قورقودايول قويدو. ددهم قورقود کلمه کسمکه، سؤزلرى طبعى آنلامينا ياتيزدير ساياتيزدير ماسادا او سؤز سوسانيردى، سو آخار، يولونو تاپار، سويون گوجو دگيرمانين آغيرداشيني قوو کیمی فيرلادار، يوز ايلليک پاليد آغاجلاريني يئردن قوپارار. اودون گوجو وار، دوشدوگو يئرى يانديرار، سويو قورودار، نئچه آندا بير اورمانى کول ائدر. کيشى نين گوجووار، سويون آغزینی ايسته ديگی يئر چئويرر، اودو سؤندورر. بس اوندا سؤزون گوجوهاندا؟ قوللارى، قانادلارى گئچميش درينلرينه اوزانان سؤزلريميز، ادراکی، وارليغى اؤزونده ياشادان قارتال قانادلى، دورنا بوغازلى، قيلينج کسرلى سؤزلريميز...

سؤز وار چيچک يارپاغى کیمی، سؤز وار دليب گئچن اوخ کیمی، سؤز وار ايلديریم کیمی، سؤز وار مئشه ده آغاج کیمی. سؤز وار پولمه سينه قيمازسان، سؤز ده وار دئديکده داغى اريدير، چايى قورودور، داشى سيخيپ سينديرير...

سؤز ثروتميزين بير اوجو بورادا، بير اوجو اورادا، قورتاراجاغى يوخ، بيتيب - توکنه جه يى يوخ. سينه سى دولو نئچه نئچه سؤز اوستادى، نئچه نئچه ائل ارنى ملانصرالدين، بهلول، قوربانى، خسته قاسم، توفار قانلى عابباس، دده علسگر بير- بير گليب گؤزوموزون اؤنونده يوکسه لير.

فولکلوروموز، خلق ياراديجي ليغيميز سؤزه دايانير، سؤزه گووه نير، سؤزه اينانير، سؤز و اؤزونه سيرداش سانير. جئيران قاجيشلى، قارتال اوچوشلو، چيچک عطيرلى، بولبول نغمه لى سؤزلر ائل دويعوسوندان، خلق آغزيندان جيغيرلار آچير يازيلى ادبياتيميزا هاماش چيخير، سؤزوموز اؤلوم سوزلوگه قوشور...